

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

SOME PROBLEMS OF DEFECTION AND INVESTIGATION OF TREASON IN MARTIAL LAW

Мартиненко К.В., студентка III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем виявлення та розслідування державної зради в умовах воєнного стану. Проведено аналіз криміналістичної характеристики державної зради, що дає змогу побудувати план розслідування даного кримінального правопорушення та здійснювати пошук шляхів оптимізації процесу досудового розслідування, що значно пришвидшує процес розкриття кримінального правопорушення. Досліджується зміст та структура криміналістичної характеристики, визначено її елементний склад і здійснено саме аналіз її структурних елементів. Здійснено розбір предмету державної зради. Проаналізовано та надано характеристику способів цього кримінального правопорушення як центрального елемента досліджуваної криміналістичної характеристики та якими способами вчиняються зараз під час воєнного стану. Здійснено аналіз слідів такого кримінального правопорушення, з'ясовано їх криміналістично-значущі ознаки та надано характеристику обстановці (часу, місцю, умовам) вчинення державної зради. Охарактеризовано тактику слідчих (розшукових) дій, надано характеристику судовим експертизам, які проводяться під час розслідування державної зради. Досліджується особа злочинця та найбільш поширені способи вчинення нею такого кримінального правопорушення.

Обґрунтовується, що інформаційною основою формування та реалізації методики розслідування державної зради виступає криміналістична характеристика цього виду кримінального правопорушення. Вказується, що дослідження проблеми розслідування державної зради в умовах воєнного стану є вельми актуальними для сучасної криміналістики та зумовлені збільшенням випадків вчинення даного кримінального правопорушення. Проаналізовано сучасний стан та перспективи побудови і використання криміналістичної характеристики такого правопорушення у побудованні тактики та методики розслідування. Обґрунтовується необхідність розроблення та формування комплексної криміналістичної методики розслідування державної зради.

Ключові слова: державна зрада, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, воєнний стан, методика розслідування, судові експертизи, оптимізація досудового розслідування.

The article is devoted to the research of current problems of detection and investigation of treason under martial law. It was analyzed the forensic characteristics of treason, making it possible to make the plan to investigate this criminal offense and find ways of optimizing the pre-trial investigation process which significantly speeds up the process of detecting a criminal offense. The content and structure of forensic characteristics are studied, its elemental composition is determined and the analysis of its structural elements is carried out. The subject of treason was analyzed. The characteristic of the ways of this criminal offense as the central element of the studied forensic characteristic and the ways in which they are committed now during martial law are analyzed and described. The analysis of the traces of such a criminal offense was carried out, their criminologically significant features were clarified and described the situation (time, place, conditions) of treason. The tactics of investigative (search) actions are described, the characteristics of forensic examinations conducted during the investigation of treason are given. The identity of the offender and the most common ways of committing such criminal offenses are investigated.

It is substantiated that the information basis of formation and implementation methods of investigating treason is forensic characteristics of this type of criminal offense. It is indicated that researches of the problem of investigating treason under martial law are very relevant for modern criminology and due to the increasing number of cases of this criminal offense. The current state and prospects of construction and use of forensic characteristics of such an offense in the construction of tactics and methods of investigation are analyzed. The necessity of elaboration and formation of a complex forensic methodology of treason investigation is substantiated.

Key words: treason, forensic characteristics criminal offenses, martial law, methods of investigation, judicial examinations, optimization of pre-trial investigation.

Постановки проблеми. Сучасна ситуація, яка пов'язана із військовою агресією та повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну і у зв'язку із цим запровадженням воєнного стану в нашій державі, зумовила появу та необхідність вирішення важливих завдань, пов'язаних з негативною тенденцією зростання рівня злочинності, яка особливо стосується суверенності та територіальної цілісності нашої країни. Серед кримінальних правопорушень, які є особливо небезпечними в умовах воєнного стану є вчинення державної зради (ст. 111 КК України), яка заподіює значну шкоду громадській безпеці українському народу та нашій державі. При цьому, важливо враховувати підвищену суспільну небезпечність цих кримінальних явищ, оскільки такий різновид злочинної діяльності є одним із факторів загрози національній безпеці України.

Вивчення та аналіз практики розслідування державної зради свідчить про те, що слідчі та оперативно-розшукові підрозділи стикаються із серйозними труднощами при розкритті та розслідуванні цієї категорії кримінальних правопорушень. Вбачається, що головним чиним такої труднощі тісно пов'язані із специфікою та механізмом

цього різновиду злочинної діяльності, способами вчинення таких кримінальних правопорушень, наявними слідами та наслідками, особливостями характеристики особи злочинця та недостатністю застосування науково-технічних, тактичних засобів та можливостей використання спеціальних знань щодо їх ефективного виявлення та розслідування. Крім цього, ускладненою є також процедура проведення досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень, збирання доказової та орієнтуючої інформації в умовах воєнного стану. Вбачається, що проблеми виявлення та розслідування такого кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як державна зрада становить особливу складність, що обумовлює значимість, актуальність та необхідність дослідження означеної проблематики.

Усе викладене зумовлює необхідність розробки методичних основ, теоретичних і практичних рекомендацій, які змогли б підвищити ефективність діяльності органів правопорядку по виявленню і розкриттю даного кримінального правопорушення та оптимізацію їх судового розгляду, забезпечуючи судову перспективу таких кримінальних проваджень. Водночас, аналіз спеціальної літератури

засвідчує ситуацію, коли в реаліях сьогодення не достатньо є наукових досліджень, присвячених розв'язанню та висвітленню цих нагальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спільнота достатньо активно досліджує проблеми кримінально-правової кваліфікації державної зради та окремих питань виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень. Більше того, варто зауважити, що значний внесок у розроблення положень методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень здійснили такі відомі вчені-криміналісти, як В. А. Журавель [5], В.О. Коновалова [6], М.В. Салтєвський [14], В.М. Шевчук [16], В. Ю. Шепітько [17] та інші. Окремі питання у дослідженні цієї проблематики знайшли своє висвітлення у кримінально-правовій літературі, зокрема у роботах О. Ф. Бантишева [1], Л.М. Демидової [4], О.О. Дудорова [10], О. С. Поповича [4], В. Я. Тація [15], та інших фахівців в галузі кримінального права.

Разом з тим, більшість теоретичних і практичних аспектів розслідування та попередження державної зради в умовах воєнного стану на сьогодні залишаються недослідженими, зокрема це стосується насамперед специфіки виявлення та фіксації таких кримінальних правопорушень, тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану, визначення типових слідчих ситуацій розслідування та алгоритмів їх вирішення, особливості залучення спеціалістів, застосування спеціальних знань та проведення судових експертиз при розслідуванні державної зради в умовах воєнного стану. Тому їх розгляд у світлі загальної теорії криміналістики й сучасної слідчої та судової практики вбачається вельми актуальним, досить важливим та необхідним для правозастосовної діяльності.

Метою статті є дослідження змісту та структури криміналістичної характеристики державної зради та запропонувати її у вигляді описової інформаційно-пізнавальної моделі, визначити її елементний склад і здійснити аналіз її структурних елементів. Ставиться за мету здійснення аналізу способів вчинення державної зради в період воєнного стану, провести аналіз слідів такого кримінального правопорушення та надати характеристику найбільш ефективним способам їх виявлення. Планується проаналізувати особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій, визначити та проаналізувати типові слідчі ситуації та запропонувати алгоритми їх вирішення, виокремити особливості застосування спеціальних знань при розслідуванні державної зради в умовах воєнного стану. Дослідити та проаналізувати сучасний стан виявлення, розкриття, розслідування та попередження державної зради в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. В реаліях сьогодення органи правопорядку стикнулися з новими викликами та випробуваннями, пов'язаними із повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну та запровадженням воєнного стану в нашій державі, що суттєво вплинуло на усі сфери нашого життя, у тому числі й на організацію діяльності органів кримінальної юстиції щодо розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. В таких умовах постала низка важливих завдань, які потрібно негайно вирішувати та усувати кримінально-правовими та криміналістичними засобами, враховуючи значну кількість чинників як зовнішніх, так і внутрішніх, що загрожують суверенності, незалежності, демократичності та національній безпеці нашої країни.

Військова агресія з боку Російської Федерації та військові дії на території України змінили не лише геополітику у світі, а й безпосередньо вплинули на життя громадян України. Більшість українців стала на бік та ідею єдності та територіальної цілісності України, але трапляються окремі випадки, коли деякі суб'єкти не розділяють

такий патріотичний підхід. За даними Офісу Генерального прокурора, з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну було виявлено 637 кримінальних правопорушень за фактами державної зради та колабораційної діяльності, зокрема, правоохоронці зареєстрували 415 кримінальних проваджень за ст. 111 КК України (державна зрада) та 222 за ст. 111-1 ККУ (колабораційна діяльність) [20]. У зв'язку із цим, вбачається, що серед кримінальних правопорушень, які є особливо небезпечними в сучасних умовах є вчинення державної зради (ст. 111 КК України) [19], яка заподіює значну шкоду громадській безпеці українському народу та нашій державі.

В таких умовах гостро постало питання щодо дієвого та ефективного захисту відносин, що забезпечують умови охорони основ національної безпеки України, як кримінально-правовими, так і криміналістичного засобами. Важливо зауважити, що без належної кримінально-правової охорони основ національної безпеки нашої держави та їх ефективного криміналістичного забезпечення неможливе нормальне функціонування державних інституцій та державного управління країною в цілому. Більше того, проблема із забезпеченням справедливого судочинства існують навіть у мирний час, війна лише ускладнює такий процес. В умовах воєнного стану доступ до окупованих або тимчасово неконтрольованих територій обмежений, а документування ймовірних порушень там – небезпечно, а в більшості випадків просто неможливо.

Останнім часом все більшої актуальності перед представниками наукової спільноти та професійними учасниками кримінального провадження постає консолідація своїх зусиль щодо формування індивідуалізованої, динамічної інформаційної моделі, спрямованої на відображення специфічних рис та характеристик конкретних кримінальних правопорушень, зокрема таких як державна зрада. У цьому сенсі, зазначеному твердженню повною мірою відповідає те, що саме криміналістична характеристика кримінальних правопорушень являє собою результат наукового аналізу й узагальнення типових ознак певного виду або роду кримінальних проявів [17, с. 426]. Більше того, криміналістична характеристика є теоретичним підґрунтям побудови методики розслідування, адже не дослідивши минуле, неможливо пізнати сучасне [16, с. 794]. Іншими словами, аналіз кримінального правопорушення, як події минулого, виокремлення системи його криміналістично-значущих ознак надає можливість запропонувати рекомендації щодо його розкриття, розслідування і попередження [6, с. 237].

Вбачається, що інформаційною основою формування та реалізації методики розслідування державної зради виступає криміналістична характеристика даного кримінального правопорушення. Також варто звернути увагу, що у криміналістичній доктрині до тепер не існує єдиного підходу до розуміння змісту цього поняття та його структури. Не вдаючись в аналіз цих дискусій, за необхідне слід зазначити, що криміналістична характеристика має важливе значення для дослідження особливостей конкретного виду злочинів, так і для застосування її на практиці. Така категорія являє собою цілісну та узгоджену систему, яка поєднує у собі елементи [5, с. 125]. До основних елементів криміналістичної характеристики цього виду злочину відносяться: 1) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 2) «слідова картина» державної зради; 3) обстановка вчинення цього кримінального правопорушення; 4) особа злочинця.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення, як зазначає В. Ю. Шепітько, являє собою образ дій злочинця, що виражаються у певній системі операцій і прийомів [8, с. 424] спосіб вчинення кримінального правопорушення – це збірне поняття, його структура охоплює: способи готування до злочину, способи його вчинення і способи приховування (маскування) [18, с. 328]. Спосіб

вчинення державної зради – це детермінована система дій злочинця по наданню безпосередньої допомоги державі, з якою Україна перебуває у стані війни або збройного конфлікту, тим самим одночасно перейшовши на бік ворога. Тому, як вбачається, особливої актуальності набувають дослідження способів вчинення державної зради як елемента криміналістичної характеристики цього виду кримінальних правопорушень.

На сьогоднішній день найбільш поширеними способами вчинення розглядуваного кримінального правопорушення виступає: а) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; б) шпигунство; в) надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану, як і всі інші способи вчинення державної зради, може бути вчинений не лише шляхом попереднього отримання злочинного завдання від іноземної держави чи її представника, наприклад, отримання пропозиції перейти на бік ворога, що полягатиме у веденні бойових дій проти України, на яку зрадник погоджується, а й за власної ініціативи громадянина України, без попереднього надання йому злочинного завдання – вчинити зрадницькі дії або підтримувати дії та допомагати ворогові всіма способами: надавати місце проживання, здійснювати постачання боєприпасами, паливом або харчами. Прикладом переходу на бік ворога є кримінальне провадження Харківської обласної прокуратури, відповідно до якої голова селища Старий Салтів Чугуївського району, під час окупації даного селища перейшов на бік ворога. Він провів нараду депутатів селищної ради, на якій заявив, що відтепер допомагатиме ЗС РФ, а також агітував місцевих мешканців сприяти окупантам. Також селищний голова надав російським військовим приміщення для проживання, забезпечував їх харчуванням, транспортними засобами тощо [22].

Іншим прикладом переходу на бік ворога в умовах воєнного стану є кримінальне провадження Харківської обласної прокуратури, яка повідомила про підозру мешканцю тимчасово окупованого м. Вовчанськ. Вказаний громадянин України налагодив співпрацю з представниками РФ. Він організовує діяльність дислокованих в м. Вовчанськ військових формувань окупаційних військ, забезпечує їх матеріальними ресурсами. Крім того, цей чоловік організовує розграбування однієї з військових частин Національної гвардії України, м'ясокомбінату та автозаправних станцій. Також відомо, що підозрюваний організовував збір підписів за відставку діючого міського голови м. Вовчанськ та здійснив показове підняття прапора РФ на флагшток біля Будинку культури Вовчанської міської ради [23].

Наступним досить поширеним способом державної зради є *шпигунство*. Така злочинна діяльність полягає у вчинення таких дій, як передача іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю; збирання з метою передачі названим адресатам відомостей, що становлять державну таємницю. Так, під передачею ворожій стороні відомостей, що становлять державну таємницю, у кримінально-правовій літературі розуміють усне повідомлення, безпосередньо телефоном, радіо, вручення певних документів чи інших матеріальних носіїв інформації або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку тощо) безпосередньо адресату чи посереднику [11, с. 59]. Прикладом такого різновиду шпигунства є кримінальне провадження Охтирської окружної прокуратури, яка оголосила підозру чоловіку в державній зраді через те, що він добровільно почав співпрацювати з окупантами. Зокрема за допомогою радіостанції передавав військовослужбовцям РФ інформацію про безпечні шляхи пересування по території Боромлянської обласної територіальної

громади, місця перебування представників ЗСУ та інших військових формувань, а також особисто супроводжував колони військової техніки [21].

Із наведеного очевидно, що передача громадянином України відомостей, які становлять державну таємницю, може вчинятися лише шляхом дії. Однак виключати можливість передачі секретних відомостей шляхом бездіяльності, на думку О. Ф. Бантишева й О. В. Шамари, не варто. Зокрема, автори як аргумент наводять такий приклад. Громадянин України, котрий встановив злочинний зв'язок із іноземною розвідкою і працює на цілком секретному об'єкті, у службові обов'язки якого входить увімкнення проти підслухувальної системи, у визначений час за завданням цієї розвідки не вмикає таку систему, у результаті чого секретні відомості стають відомим іноземній розвідці [1, с. 109].

Нарешті, третім способом державної зради є *надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України*, яку розглядають як різновид боротьби, що провадиться проти України державами, їхніми спеціальними службами, партіями, закордонними антиукраїнськими організаціями, окремими ворожими елементами, що перебувають на території України [11, с. 94], що полягає у наданні будь-якої допомоги ворожій стороні у заподіянні шкоди державній безпеці України. У цьому плані О. О. Дудоров зазначає, що підривною слід вважати будь-яку діяльність, яка пов'язана зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним способом чи зміни території та спрямована на зниження обороноздатності тощо [11, с. 57-58]. Допомога у проведенні підривної діяльності може полягати у найрізноманітніших діях, зокрема таких, як «видача державної таємниці, сприяння іноземним шпигунам, диверсантам, терористам, дії, спрямовані на розлад грошової, кредитної, валютної системи України» [11, с. 82], «сприяння таємним представникам іноземних розвідок, укриття розвідника або його спорядження, надання йому транспортних засобів, а також іншої техніки» [9, с. 43], «організація чи виконання конкретного злочину, схвалення до державної зради інших осіб» [11, с. 58] тощо. Цей спосіб державної зради охоплює також випадки, коли особа за завданням іноземних держав організує або вчиняє на шкоду Україні будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України [9, с. 44].

Таким чином, надання іноземній державі громадянином України допомоги у проведенні підривної діяльності проти України характеризується широким спектром вчинення суспільно небезпечних дій. Відповідно, навести вичерпний перелік способів надання такої допомоги фактично неможливо. Прикладом вчинення підривної діяльності є дії судді Вовчанського районного суду Харківської області (справа від 05.04.2022 № 62022170020000237), яка з власної ініціативи підшукувала співучасників та створювала умови для переходу на бік ворога в період збройного конфлікту в умовах воєнного стану, тобто вчинила готування до державної зради за таких обставин. Підозрювана, знаходячись у приміщенні Вовчанського районного суду Харківської області провела загальні збори суддів та працівників апарату суду, використовуючи власний авторитет голови суду, схилила працівників суду перейти на бік ворога в період збройного конфлікту в умовах воєнного стану, а саме співпрацювати з представниками окупаційної адміністрації та обійняти посади суддів і працівників апарату в незаконному «судовому органі РФ». Під час проведення зазначених зборів підозрювана, створюючи умови для функціонування незаконного органу окупаційної судової влади РФ роз'яснювала суддям і працівникам апарату суду розбіжності між законодавством України та РФ щодо здійснення правосуддя та пропонувала отримати від представників, окупаційної влади РФ грошову

допомогу в сумі 10 000 російських рублів. Також заклика працівників підрозділу територіального управління Служби судової охорони у Харківській області перейти на бік ворога і співпрацювати із «судовим органом РФ», який буде створено на території міста Вовчанськ. Крім того суддя-зрадниця зазначила, що російські військові готові співпрацювати та надавати допомогу у функціонуванні «судового органу РФ» та не несуть жодної загрози [24].

Типові сліди державної зради та криміналістичні проблеми їх дослідження виступають основою для розробки криміналістичної характеристики таких кримінальних правопорушень, слугують підґрунтям для побудови й висунення слідчих версій і планування розслідування, розробки особливостей тактики провадження слідчих (розшукових) дій, інформаційною основою для побудови ефективної методики розслідування. Типовими матеріальними слідами державної зради є : текстова інформація, обладнання, яким користувалися злочинці при передачі інформації, список контактів з якими злочинець тримав зв'язок комп'ютерна інформація, інформація із соціальних мереж, що містять фотозображення, відео- та аудіо-записи, документи на яких зафіксована інформація про факти державної зради тощо.

При передаванні інформації «слідова картина» нерідко також включає в себе також звукові й запахові сліди, які мають важливе значення для даного кримінального правопорушення. Нерідко важливе значення для встановлення механізму вчинення такого кримінального правопорушення мають виявленні текстові повідомлення в соціальних мережах або список контактів та записані розмови, збережені фото- та відеозображення.

Поряд з матеріальними слідами важливе значення мають також ідеальні сліди-відображення, які є уявними суб'єктами образами і які у психологічній та криміналістичній літературі називають «слідами пам'яті» [14, с. 174]. Носіями такого роду слідів є люди, які взаємодіють між собою під час вчинення такого кримінального правопорушення – підозрюваний, свідки-очевидці, які помітили дивну поведінку злочинця або безпосередньо сприймали подію або брали в ній участь. З огляду на це, така «слідова картина» державної зради може розглядатися як система матеріальних і ідеальних слідів, що знаходяться в законній залежності від інших елементів досліджуваної характеристики, яка дає змогу будувати версії про способи вчинення і приховування державної зради, а також осіб, які вчинили таке кримінальне правопорушення.

Особливої актуальності набувають дослідження *особи злочинця* як елемента криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення. Особа злочинця несе у собі, як найбільш загальні ознаки особистості злочинця, як такої та і всі різноманітні риси особистостей, які вчиняють дане кримінальне правопорушення.

Дослідження показують, що переважна більшість осіб, які вчиняють державну зраду – чоловіки. Участь жінок незначна, тут позначаються насамперед фактори соціального порядку. Хоча на сьогоднішній день, вчинення державної зради перестало бути чоловічою проблемою та все частіше стикаємося із вчинення таких кримінальних правопорушень жінками. Говорячи про вікову структуру осіб то державну зраду здійснюють переважно особи молодого віку або особи у віці 40-60 років, які мають проросійські погляди, та які є прихильниками та «фанатиками» СРСР та підтримують країну агресора. Це пояснюється тим, що в основі шпигунської діяльності лежать, як правило корисливі устремління – бажання мати багато грошей та умови реального доступу до секретів ведуть в окремих випадках до спрацьовування злочинної діяльності. Майбутнє безтурботне життя робить байдужим відношення до інтересів суспільства, до того якій державі продати секрети, з ким вступити до злочинної діяльності. Що ж до соціальної власності особистості, то зраду у вигляді шпигунства

і видачі національної таємниці найчастіше роблять службові особи та військовослужбовці. Цей факт визначається не так схильністю даної категорії осіб до вчинення кримінального правопорушення як великими можливостями для його здійснення, якими вони володіють, маючи доступ до предмета посягання.

В реаліях сьогодення також можна спостерігати, що злочинцями у сучасних умовах виявляються особи, які є державними службовцями, у тому числі й судді. Наприклад, у справі від 05.04.2022 р. № 62022170020000237, Уханьова І. С. будучи суддею та головою Вовчанського районного суду Харківської області, з метою безпосереднього надання допомоги РФ у проведенні підривної діяльності проти України, діючи умисно на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності та інформаційній безпеці України, з власної ініціативи підшукувала співучасників та створювала умови для переходу на бік ворога в період збройного конфлікту в умовах воєнного стану, тобто вчинила готування до державної зради за таких обставин [24].

При встановленні та дослідженні фактів державної зради має важливе значення врахування об'єкта цього кримінального правопорушення. Він тісно пов'язаний та обумовлює вибір способу вчинення, тобто конкретні прийоми та їх комбінації та засоби; містить на собі сліди та наслідки вчинення цього кримінального правопорушення. Так як об'єкта цього кримінального правопорушення є важливим компонентом криміналістично-значущої інформації, він тісно взаємопов'язаний із особою самого злочинця, та як правило визначає мету та мотив злочинної діяльності, містить інформацію про особу злочинця.

Об'єктом даного кримінального правопорушення є державний суверенітет, територіальна цілісність та недоторканість нашої держави, її економічна та інформаційна безпека. Під державним суверенітетом розуміється саме самостійність і верховенство держави на всій її території, а також незалежність держави у міжнародних відносинах. Новий тлумачний словник української мови визначає суверенітет України як непорушне право нашої держави самостійно вирішувати всі питання внутрішньої та зовнішньої політики; верховенство державної влади усередині країни і її незалежність у міжнародних відносинах; незалежність держави в зовнішніх і верховенство у внутрішніх справах [13, с. 144]. Територіальна цілісність означає, що територія України є єдиною, а існуючі адміністративно-територіальні одиниці не мають власного суверенітету і перебувають у нерозривному зв'язку. Відповідно до ст. 2 Конституції України, територія України у межах існуючого кордону є цілісною та неподільною. У міжнародному праві традиційно вважається, що «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність», хоч і не є тотожними, але настільки взаємопов'язані, що практично завжди супроводжують одне одного. [3, с. 30]. Натомість у кримінально-правовій літературі ці поняття фактично ототожнюють та визначають територіальну недоторканність як цілісність і неподільність її території в межах існуючих кордонів [15, с. 205].

З огляду на викладене, криміналістичну характеристику державної зради слід розглядати як описово-статистичну інформаційну модель, яка відображає криміналістично-значущі відомості про способи кримінального правопорушення й типові сліди («слідову картину»), особу злочинця, мотиви і цілі його дій, обстановку (умови, місце, час), аналіз яких допомагає встановити кореляційні зв'язки (залежності) між ними та слугує підґрунтям побудови і перевірки слідчих версій. При цьому у теоретичному плані криміналістична характеристика такого кримінального правопорушення виступає основою побудови відповідної криміналістичної методики розслідування, а у практичному сенсі розглядається як своєрідний орієнтир, який може успішно використовуватися слідчим у ході

здійснення конкретного кримінального провадження, що дає можливість обирати найбільш ефективні напрями та засоби організації розслідування.

Форма і зміст криміналістичної характеристики державної зради визначається класифікаційним рівнем відповідної окремої криміналістичної методики розслідування, інформаційною базою і складовою якої вона виступає. Практична значущість та ефективність використання такої криміналістичної характеристики як описово-статистичної інформаційної моделі зумовлена передусім необхідністю дослідження елементів криміналістичної характеристики й встановлення існування між ними кореляційних зв'язків, у силу яких наявність одних елементів такої характеристики дозволяє з достатньою впевненістю прогнозувати можливість існування й інших, не відомих на даний момент розслідування, що сприяє висуненню слідчих версій.

У цьому аспекті В. А. Журавель вказує на актуальність підвищення прагматичної функції криміналістичної характеристики саме за рахунок виявлення та використання кореляційних зв'язків між її елементами. Більш того, це надає можливості для побудови типових версій стосовно особи злочинця, що дозволяє звужити коло суб'єктів, серед яких необхідно проводити пошукові заходи [5, с. 141]. Зазначене у повній мірі відповідає специфіці криміналістичної характеристики державної зради, що відрізняється своєю складністю та потребує ретельного логічного осмислення всіх взаємозв'язків, адже саме у цьому і заключається сенс успішного формування та практичної реалізації цієї інформаційної моделі, розуміння якої дозволяє заздалегідь визначити ймовірні співвідношення між її елементами та обставинами реальної події [14, с. 423].

Виявлення ознак державної зради – це діяльність уповноважених на те органів, що передую початку кримінального провадження, спрямована на встановлення можливих фактів незаконного передання секретної інформації іноземній державі або переході на сторону іншої держави. В основі державних засобів виявлення протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав важливе місце належить силам та засобам оперативних підрозділів СБУ, які відіграють значущу роль серед найбільш ефективних засобів боротьби зі злочинністю. При цьому беззаперечним є те, що використання специфічних, за необхідності – негласних сил, засобів і методів суб'єктами контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності є одним з важливих і невід'ємних компонентів успішної роботи для вирішення завдань з виявлення, попередження та розкриття кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України [7, с. 178].

В ході збирання відомостей щодо загроз безпеці держави контррозвідувальним органам надано право застосовувати методи, сили й засоби для негласного збирання інформації, включаючи конфіденційних помічників, проведення негласних спеціальних оперативних заходів (прослуховування, відеозапис, зовнішнє спостереження). З метою виявлення й попередження розвідувально-підривної діяльності органам контррозвідки надано право залучати до сприяння телекомунікаційні, транспортні підприємства, кредитні й фінансові установи. Окрім цього, вони уповноважені витребувати у фінансових установ відомості щодо банківських рахунків та їх власників, щодо банківських вкладів та рухів активів. Законом визначені особливі права органів контррозвідки в отриманні інформації з інших державних органів.

Ефективність розслідування державної зради значною мірою залежить від своєчасного і правильного проведення окремих слідчих (розшукових) дій. При розслідуванні цієї категорії кримінальних правопорушень найбільш характерними першочерговими слідчими (розшуковими) діями є : огляд місця події та документів, допит підозрюваного

і свідків, обшук та призначення необхідних судових експертів.

Огляд місця події – невідкладна слідча дія, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні, оцінці і фіксації правоохоронними органами обстановки місця події, слідів та об'єктів, які мають відношення до справи. Основним завданням огляду місця події при розслідуванні державної зради є: вивчення, фіксація та оцінка обстановки місця події, встановлення способу вчинення державної зради, виявлення, фіксації і вилучення предметів за допомогою яких вчинялася державна зрада, аналіз фактичних даних про подію кримінального правопорушення.

Огляд документів, виявлених під час огляду місця події, провадиться від загального до часткового, від найменування й зовнішнього вигляду документа до його реквізитів, змісту й ретельного дослідження тієї його частини, яка має або може мати значення для розслідування. Під час огляду особистого листування, записних книжок злочинців основну увагу рекомендується приділити аналізу та їх змісту. Дуже часто це дозволяє одержати важливу інформацію: стосовно співучасників підозрюваного, про яких раніше не було відомостей, отримати адреси й телефони осіб, які можуть бути співниками чи свідками у справі, отримати дані, що характеризують особу підозрюваного та виявити інші обставини, які можуть мати значення для справи.

Проведення обшуку дає змогу зібрати докази для подальшого розслідування кримінального правопорушення. На відміну від огляду, обшук провадиться за наявністю достатніх підстав вважати, що передана інформація іноземній державі, що може містити державну таємницю та засоби за допомогою яких вчинялася дана діяльність можуть мати значення для справи та знаходяться певному приміщенні чи місці або в деякої особи. В результаті обшуку відбувається вилучення певних документів й предметів, що можуть мати значення письмових або речових доказів і знаходиться у володінні чи віданні конкретної особи або установи. Вилучення здійснюється тоді, коли слідчий має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для кримінального провадження, знаходяться у певної особи або певному місці.

Допит підозрюваного при розслідуванні кримінальних проваджень за фактами державної зради є одним з найважливіших першочергових слідчих (розшукових) дій, оскільки він провадиться негайно після затримання. Це не тільки забезпечує можливість своєчасної реалізації підозрюваним свого права на захист, а й має величезне тактичне значення. Особа, яка підозрюється у вчиненні державної зради, знаходячись на момент затримання в певній психологічній розгубленості, ще не встигла визначити лінію своєї поведінки, продумати що буде відповідати та як виправдовувати свої дії.

Тактичні прийоми, спрямовані на викриття допитуваного в неправді за характером і спрямованістю можна поділити на три групи: прийоми емоційного впливу; прийоми логічного впливу; тактичні комбінації. До прийомів логічного впливу належать: а) пред'явлення доказів, що відхиляють показання допитуваного (послідовно від менш вагомих до вагоміших; пред'явлення відразу найбільш важливого доказу); б) пред'явлення доказів, які вимагають від допитуваного деталізації свідчень з метою виявлення протиріч між його відповідями та поясненнями співучасників; в) логічний аналіз протиріч між інтересами допитуваного та його співучасників; г) доведення безглуздості зайнятої позиції допитуваного.

Під час допиту підозрюваного по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень у викритті неправди важливе місце належить тактичним прийомам, пов'язаним із пред'явленням доказів. Це можуть бути: письмові докази (текстові повідомлення, аудіозаписи, фото- та відео-зображення, довідки про телефонні розмови зі співучасниками

діяльності та ін.); речові докази (комп'ютерна техніка, засоби зв'язку, носії інформації тощо); протоколи окремих слідчих дій (огляду місця події, допитів свідків, висновків судових експертів тощо).

Важливим засобом збору доказової інформації при розслідуванні таких кримінальних правопорушень виступає судова експертиза як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового розслідування чи суду. Таким чином, проведення судової експертизи являє собою процесуальну дію, яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або суду речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Однією із найпоширеніших судових експертиз, яка проводиться при розслідуванні даного кримінального правопорушення є фотоскопічна експертиза, метою проведення якої є ідентифікації особи по усному мовленню, а також для технічного дослідження носіїв інформації та апаратури звукозапису. Звукові сліди дають змогу отримати доказову інформацію, підтвердити дані, отримані в ході оперативного-розшукової діяльності, а також встановлення особистості злочинця. Криміналістична експертиза документів, за допомогою якої можна встановити ознаки підробки важливих документів, які містили, наприклад державну таємницю, визначити спосіб внесення змін в них, встановити зміст виведеного тексту, а також способи підробки відтисків печаток і штампів на документах.

При розслідуванні державної зради правоохоронні органи застосовують також лінгвістичну експертизу, метою якої є оцінка тих чи інших фактів мовлення в контексті існуючої в суспільстві системи мовних норм і приписів. Дуже часто злочинці вчиняючи дане кримінальне правопорушення, шифруються, тобто використовують різні жаргони, русизми, фразеологізми, які зрозуміти дуже складно. Нерідко проводиться комп'ютерно-технічна експертиза за допомогою якої відбувається дослідження комп'ютерних систем та руху інформації, дослідження фактів і обставин, пов'язаних з проявом цих закономірностей за завданням слідчих і судових органів. Передача інформації, яка містить державну таємницю, може здійснюватися через месенджери, соціальні мережі або міститися на флеш-носії. Тому дана експертиза дає змогу встановити дані, а також кому і звідки вони були відправлені. Крім цього, досить поширеною є почеркознавча експертиза, завданням якої є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів.

Дана судова експертиза дає змогу встановити, ким були написані записки, які містили державну таємницю та були передані ворогу.

Виходячи із викладеного, вбачається, що сьогодні досить актуальним є розроблення комплексу проблем криміналістичного забезпечення боротьби із такими кримінальними проявами як державна зрада. Серед таких напрямків найбільш дієвим, на наш погляд, має бути саме проблематика формування та удосконалення криміналістичної методики розслідування цих різновидів кримінальних правопорушень, що потребує побудову і впровадження: а) комплексної криміналістичної методики розслідування державної зради; б) ієрархічної системи ускладнених (родових, міжродових) і простих (видових, підвидових) методик розслідування тощо. Усе це свідчить про важливість, своєчасність та необхідність наукового обґрунтування й розроблення криміналістичних рекомендацій виявлення, розкриття, розслідування та протидії державній зраді і забезпечення подальшого їх впровадження у практичну діяльність.

Висновок. Інформаційною основою формування та реалізації методики розслідування державної зради виступає криміналістична характеристика цього виду кримінального правопорушення. У сучасній криміналістичній доктрині особливої актуальності набувають подальші наукові розробки, спрямовані на удосконалення теоретико-методологічних засад формування та використання криміналістичної характеристики державної зради, пропонування нових програм дослідження та аналізу даних про криміналістично-значущі ознаки елементів такої характеристики. Наведені обставини визначають нагальну потребу в активізації подальших досліджень проблематики виявлення та розслідування державної зради в умовах воєнного стану.

Більше того, оптимізація і підвищення ефективності протидії державної зради значною мірою залежить від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні засади формування криміналістичної характеристики цього кримінального правопорушення. У свою чергу, проблематика криміналістичної характеристики належить до найбільш дискусійних та неоднозначних, що цілком закономірно вказує на її складність. Попри це, не викликає сумнівів, що криміналістична характеристика виступає фундаментом державної зради для розробки алгоритмів дій слідчих (детективів), прокурорів, оперативних працівників та сприяє підвищенню результативності виявлення та розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Як перспективний напрямок у криміналістиці вбачається доцільним розроблення та формування комплексної криміналістичної методики розслідування державної зради.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. К. : Вид-во НА СБ України, 2004. 168 с.
2. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
3. Волова Л. И. Принцип территориальной целостности и неприкосновенности в современном международном праве. Ростов-на-Дону : Издат. Ростовского ун-та, 1981. 192 с.
4. Демидова Л. М., Попович О. С. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: терористичний акт : монографія / за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків : Право, 2021. 400 с.
5. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
6. Журавель В.А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. № 1(52). С. 231–241.
7. Коновалова В.Е. Вибрані твори/Избранные труды. X. : Апостіль, 2012. 580 с.
8. Криміналістика : підруч. 5-те вид. / Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. К. : Ін Юре, 2016. 580 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. X. : Право, 2010. 514 с.
10. Кримінальне право (Загальна частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2012. Т. 1. 780 с.
11. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2012. Т. 1. 780 с.
12. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
13. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. К. : «Аконіт», 1999. Т. 4. 978 с.

14. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. К. : Кондор, 2005. 580 с.
15. Тацій В. Я. Особо опасные государственные преступления (Глава I Раздел I Особенной Части). Уголовный кодекс Украинской ССР : научно-практический комментарий / авт. коммент. Ф.Ф. Антонов и др. К. : Политиздат Украины, 1987. С. 204–222.
16. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. ; упоряд.: Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с.
17. Шепітько В.Ю. Вибрані твори / Избранные труды. Х. : Апостіль, 2010. 576 с.
18. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. К. : Ін Юре, 2010. 496 с.
19. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.05.2022).
20. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 10.05.2022).
21. Сайт Сумської обласної прокуратури : Справа від 09.05.2022. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=313283
22. Сайт Харківської обласної прокуратури : Справа від 08.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=313244&fp=30
23. Сайт Харківської обласної прокуратури : Справа від 06.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=313224&fp=50
24. Сайт Харківської обласної прокуратури : Справа від 12.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=313411&fp=60